

Het voormalige Joodse Weeshuis te Leiden

als Lieu de Mémoire.

**Werkstuk bij de cursus
Theoretische inleiding
tot de
Cultuurwetenschappen.**

**A.M.Boersema-Bremmer
Paulus Buijsstraat 17
2334 CH Leiden
071-5152622
studentnr. 833296483**

**begeleider:
H. Simissen**

februari 2008.

Inhoudsopgave	pag. 2
1. Inleiding	pag. 3
2. Pierre Nora's concept 'Lieux de Mémoire' en de Nederlandse reacties daarop.	pag. 3
3. Korte geschiedenis tot 1940 van de joden in Leiden en van het voormalige Joodse Weeshuis aldaar.	pag. 5
4. De gebeurtenissen rond het voormalige Joodse Weeshuis van 1940 tot 1943.	pag. 6
5. De geschiedenis van het voormalige Joodse Weeshuis na 1943.	pag. 8
6. Het voormalige Joodse Weeshuis als Plaats van Herinnering.	pag. 9
7. Bijlage met foto's.	pag. 11,12
8. Literatuurlijst	pag. 13

Het voormalige Joodse Weeshuis¹ te Leiden als Lieu de Mémoire.

1. Inleiding.

Tien jaar lang woonde ik in Groningen dichtbij het indrukwekkende Joodse Monument van de hand van Edu Waskowsky. Eenmaal verhuisd naar Leiden, bleek mij dat deze stad geen publiek monument had ter herdenking van de omgekomen, uit Leiden afkomstige joden.

Toen ik kort na mijn verhuizing naar Leiden voor een vaccinatie naar de GG en GD, Roodenburgerstraat 1a, moest, trof mij daar de Davidster in de toegangsdeur van het gebouw en een bronzen plaquette in de stoep vlak voor de toegangsdeur, met een datum en enkele dichtregels, zonder vermelding van auteur.² Ik keek ernaar, maar begreep het niet.

Pas veel later ontdekte ik dat de GG en GD gehuisvest was in het voormalige Joodse Weeshuis en afgelopen jaren volgde ik in de plaatselijke pers de discussies over de bestemming van het gebouw na vertrek van de GG en GD.

In dit werkstuk gaat het om de vragen: is het voormalige Joodse Weeshuis een Plaats van Herinnering? En moet ze dat ook in de toekomst blijven?

2. Pierre Nora's concept 'Lieux de Mémoire' en Nederlandse reacties daarop.

In de module 'Theoretische inleiding op de Cultuurwetenschappen' staat het concept 'Lieux de Mémoire' van Pierre Nora centraal. De daarbij aangeboden tekst van Nora, 'Tussen herinnering en geschiedenis', heeft een hoog abstract en filosofisch gehalte en het ontbreken van definities voor de sleutelbegrippen in die tekst maakt het lezen en wegen ervan niet eenvoudig. Voor mij is dit concept 'Lieux de Mémoire' een begrip met een ruime bandbreedte. Nora plaatst het in het kader van de historiografie en bovendien tegen de achtergrond van de tijdgeest zoals hij die ervaren heeft tijdens de tachtiger jaren van de vorige eeuw. Zijn vraag is hoe hij zijn taak als historicus eigentijds kan vormgeven tussen enerzijds het verdwijnen van zo veel herinnering door de modernisering van de westerse wereld en anderzijds de groeiende archiveringsdrang die hij tegelijkertijd signaleert. Hij ziet Frankrijk als natie ten ondergaan, onder andere door de niet-westerse immigratie en daarom wil hij de schatten van de historie en de cultuur op een of andere manier voor de huidige samenleving vormgeven en overdragen. In plaats van de 'grote verhalen' van de historici uit de 19e eeuw scheidt Nora met zijn concept 'Lieux de Mémoire' op die manier de mogelijkheid van 'kleine verhalen', gestold in herinneringen en verbonden met monumenten, gedenktekens, gebouwen, wetten en liederen. Daarbij gaat het hem niet om het verleden zelf, maar om de herinnering aan het verleden.

Het concept sloeg aan en leidde tot navolging in onder andere Duitsland, Engeland, Amerika en ook in Nederland; en in elk land werken de historici het op hun eigen wijze uit. Hoe is het concept bij Nederlandse wetenschappers ontvangen?

In een college voor de faculteit Cultuurwetenschappen bespreekt prof. Willem Frijhoff nut en succes van Nora's concept.³ Hij wijst op het belang van het begrip 'identiteit' in

---

¹De officiële naam van het weeshuis was: het Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis.

² Weggaan is iets anders dan het huis uitsluipen zacht de deur dicht trekken Achter je bestaan en niet Terugkeren. Je blijft Iemand op wie wordt gewacht. Weggaan kun je beschrijven als een soort van blijven. Niemand wacht want je bent er nog. Niemand neemt afscheid Want je gaat niet weg. 17 maart 1943.

(Rutger Kopland in: *Gedichten*, Amsterdam 2000, 3^e druk, 47)

³ Willem Frijhoff, *Plaatsen van herinnering: van Frankrijk via Nederland naar Europa. Succes en nut van een concept*, (Nijmegen 2007) College OU.

samenhang met ‘plaatsen van herinnering’. Wat we ons herinneren komt volgens Frijhoff voort uit of past in de beeldwereld van waaruit we onze identiteit vormgeven. Daarom zijn volgens hem Plaatsen van Herinnering dan ook zelden zinvol voor iedereen tegelijk, want mensen hebben uiteenlopende historische of actuele referentiekaders. Hij noemt ook de ervaring dat een Plaats van Herinnering niet altijd vanzelf functioneert, maar vaak te winnen heeft bij een weloverwogen promotie.⁴ Belangrijke vragen bij een Plaats van Herinnering zijn: herinneren we ons die plaats daadwerkelijk? Zouden we ons die plaats kunnen of mogen herinneren? Of zouden we hem juist moeten herinneren?⁵

Frijhoff ziet Nora’s grote succes in de koppeling van de Lieux de Mémoire aan het naar Nora’s mening bedreigde natiebesef, bedreigd door de niet-westerse immigratie en door de opkomst van Europa en de globalisering.⁶ Nora wijst op al die plaatsen waar het geheugen van de natie zich heeft belichaamd en hij voert op die manier een bewuste identiteitspolitiek ten gunste van de Franse natie. Hij maakt ook een overstap van de materiële Lieux de Mémoire naar de immateriële. Door deze verschuiving vindt Frijhoff de term echter bijna niet meer te definiëren, een probleem waarop ik in het begin van dit hoofdstuk al wees.

Nederlandse historici constateerden op een symposium dat het nationalistische perspectief van Nora voor Nederland minder geschikt is, omdat volgens hen hier niet zozeer de staat, maar de cultuur het natiebesef heeft bevorderd. Volgens Frijhoff is Nederland geen staatsnatie, maar een cultuurnatie.⁷

Tegen het einde van zijn betoog vestigt Frijhoff de aandacht op de vier Nederlandse delen Plaatsen van Herinnering.^{8 9} De inleiding in deel I is van de hand van de hoofdredacteur prof. H.L.Wesseling en heeft als titel: *Plaatsen van Herinnering: een nieuwe visie op het verleden*. De inleider verwijst al snel naar Pierre Nora, die de samenstellers van dit Nederlandse project geïnspireerd heeft. Wesseling volgt Nora in de uitspraak dat het bij de Lieux de Mémoire niet gaat om een bevestiging van nationale mythen. Wel heeft het werk volgens hem te maken met het begrip ‘nationale identiteit’, dat nu zo actueel is. Wesseling schetst de parallellen tussen de ontwikkelingen die Frankrijk doormaakt en die wij in Nederland doormaken. Zonder hierover in discussie te gaan met Nora en diens keuzes deelt Wesseling mee dat de historici in dit Nederlandse project andere keuzes hebben gemaakt en alleen Plaatsen van Herinnering in letterlijke zin behandelen. Daar kan de lezer naar toe gaan en daar is iets te zien.¹⁰ Van een zo wetenschappelijke redactie (zeven hoogleraren!) zou een lezer met betrekking tot dit standpunt een meer onderbouwde verantwoording van deze keuze mogen verwachten. Frijhoff maakt in dit verband de kritische opmerking dat de terugkeer naar de plaatsen in letterlijke zin ondanks de grotere tastbaarheid de lezers ook van een flink stuk spanning, inzicht en verrassing berooft en hij vraagt daarmee ook ruimte voor een immateriële benadering.¹¹

Ik kom nu tot mijn eigen keuze van een Plaats van Herinnering. Onlangs verschenen er vier kloeke delen over de geschiedenis van Leiden.¹² Deel IV bestrijkt de geschiedenis van de stad vanaf 1896 en staat onder redactie van prof. J.C.H.Blom. In zijn epiloog van dit deel stelt Blom dat de jaren van de Tweede Wereldoorlog de meest schokkende waren uit de

---

⁴Ibidem, 6

⁵Ibidem 8

⁶Ibidem, 13

⁷Ibidem,17

⁸Ibidem,18

⁹H.L.Wesseling,ed. *Plaatsen van Herinnering* ,IV delen, (Amsterdam 2007).

¹⁰H.L.Wesseling, Plaatsen van Herinnering: een nieuwe visie op het verleden, Algemene inleiding bij de reeks. in: W.Blockmans, H. Pleij, ed. *Plaatsen van herinnering*, deel I, (Amsterdam, 2007) 15-21

¹¹Frijhoff, *Plaatsen van herinnering*, 18.

¹²R.C.J.van Maanen , ed. *Leiden , de geschiedenis van een Hollandse stad*. IV delen. (Leiden 2002-2004).

geschiedenis van Leiden in de twintigste eeuw.¹³ Dat onderbouwt hij met het noemen van de vier opmerkelijkste gebeurtenissen uit die jaren: de rede van professor Cleveringa in november 1940, de ontruiming van het Joodse Weeshuis in maart 1943, de drie Silbertanne-moorden in januari 1944 en de bombardementen in het stationsgebied van december 1944. Met Frijhoffs pleidooi voor aandacht voor immateriële Plaatsen van Herinnering in gedachten had ik kunnen kiezen voor de rede van Cleveringa als Plaats van Herinnering; mijn persoonlijke confrontatie met Roodenburgerstraat 1a heeft mij echter doen kiezen voor het voormalige Joodse Weeshuis.

3.Korte geschiedenis tot 1940 van de joden in Leiden en van het voormalige Joodse Weeshuis.

In 1714 vestigde zich de Amsterdamse koopman Philip Arons als eerste jood in de stad Leiden. Vier jaren later kwam er een tweede joodse inwoner, Aäron van Praag, vanuit Den Haag. Deze Van Praag kocht in 1723 een huis en erf aan de noordzijde van het Levendaal. Het huis werd ingericht als synagoge. Vanaf die tijd tot nu heeft er altijd een synagoge op deze plek gestaan. In 1731 kreeg men toestemming om de gevel van het gebouw een vorm te geven die de functie van het gebouw liet zien en daarmee had de joodse aanwezigheid in Leiden een blijvende uitdrukking gekregen. In 1737 telde de stad ongeveer 125 joodse inwoners, meest handelaren in nieuw of tweedehands textiel. In 1762 kon men een nieuwe synagoge bouwen op de plek van de eerste.¹⁴ Waar mensen wonen, gaan mensen dood. Een eigen begraafplaats was voor de joden heel belangrijk. De begraafplaats die ze hadden aan de Witte Singel was kwetsbaar voor vandalisme. Daarom pachtten ze vanaf 1758 een stuk grond in Katwijk aan den Rijn en daar begraven de joden uit Leiden tot op vandaag hun doden. Vanaf 1835 is de joodse gemeente ook volledig eigenaar van deze begraafplaats. De joodse bevolking nam in omvang toe, al was er soms ook terugloop. In 1806 waren er 240 joden, in 1838 meer dan 600. In 1858 was het aantal gedaald tot 400. In 1888 waren er weer meer dan 600, in 1889 350. Later telde de gemeenschap nooit meer dan 500 leden.¹⁵

In 1807 ontplofte er in Leiden het Kruitschip, vlakbij het Levendaal. De synagoge werd bij die ramp grotendeels verwoest en kon slechts met hulp van joodse gemeenten uit het hele land hersteld worden. Ook van het joodse schooltje stond nog maar weinig overeind. Maar twee jaar later draaide de school weer en telde toen 76 leerlingen. In 1857 kregen joodse kinderen wettelijk toegang tot de openbare school. Niet alleen in Leiden, maar ook elders in het land werden de joodse scholen opgeheven.¹⁶

Eind negentiende eeuw was de joodse gemeente weliswaar niet groot, ook niet rijk, maar wel vitaal. Er waren vele genootschappen, wij zouden zeggen maatschappelijke organisaties, actief. Eén daarvan was de in 1890 opgerichte Vereniging Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis, met sinds 1920 als officiële naam “Machseh Lajesoumim”, hetgeen betekent ‘Toevlucht voor het Kind’.¹⁷ Dit weeshuis had voor de opvang van kinderen een landelijke functie.

Er was vóór de oprichting van dit weeshuis weliswaar ook al officiële zorg voor joodse wezen in Leiden, maar deze was aan zeer strikte voorwaarden gebonden. Daardoor dreigden sommige wezen tussen wal en schip te raken en kwamen zij soms in het weeshuis te Rotterdam terecht. Vandaar dat de weesvader van het Israëlitisch Weeshuis in Rotterdam het initiatief nam tot de oprichting van een Joods Weeshuis in Leiden met een realistischer

---

¹³ Van Maanen, *Leiden*. Deel IV, 233.

¹⁴ Leonard Kasteleyn, *Vervolging en bescherming, joden in Leiden en omgeving 1933-1945*, (Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden 2003), 7

¹⁵ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 8

¹⁶ Van Maanen, *Leiden*. Deel IV, 19

¹⁷ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 8

reglement. De Vereniging kreeg van iemand die anoniem wenste te blijven een pand geschonken aan de Stille Rijn, maar dit pand was door ouderdom en gebreken eerder een groot probleem dan een geschenk voor het bestuur. Het gebouw was ook te klein voor het aanbod van kinderen dat uit het hele land kwam. Daarom werd al in 1900 besloten tot aankoop van een stuk grond aan de Roodenburgerstraat, hoek Cronesteinkade, om daar nieuwbouw te plegen. Helaas zou dat door geldgebrek nog jaren uitblijven.

Vanaf 1921 stond het weeshuis onder leiding van Nathan Italic en Sarah Italic-Schaap, beiden afkomstig uit Rotterdam. De regenten van het weeshuis waren vol lof over hen. De eerste steen voor het nieuwe weeshuis werd gelegd op 18 juni 1928 en onder de vele geschenken was ook de ijzeren voordeur met de Davidster als raam erin. Deze deur is nog steeds als voordeur in het gebouw aanwezig en in gebruik. Precies een jaar later, 18 juni 1929, werd het weeshuis in gebruik genomen. De directeur, Nathan Italic, wordt door mensen die hem gekend hebben omschreven als een gemoedelijke man, die alleen op religieus gebied een strak regime voerde. Hij creëerde voor de kinderen een prettige sfeer en ook kinderen uit de buurt kwamen graag in het weeshuis spelen. In de huiskamer was een grammofoon, een piano en een radio. Op zolder kon gesport worden; de jongens boksten er graag. Aan de achterkant van het gebouw was een halfronde erker, waarvan het dak omhoog getakeld kon worden, zodat de erker tijdens het Loofhuttenfeest als loofhut kon dienen. Achter het huis was een grote tuin. Er konden officieel 58 kinderen wonen in het gebouw. De kinderen bezochten gezamenlijk de openbare lagere school aan de Langebrug. Doorleren gebeurde op de Ambachtschool of op de Vakschool voor Meisjes. Een enkel kind bezocht de ULO. Vrijdagavond en zaterdag vierden de kinderen en het personeel op orthodoxe wijze de sabbath en bezochten ze samen de synagoge. Ook werden de joodse spijswetten gehouden: er werd kosjer gekookt.¹⁸

Na 1933 vonden er veel veranderingen plaats. In dat jaar kwamen de nazi's in Duitsland aan de macht en werd Hitler Rijkskanselier. In april 1933 werd daar de eerste anti-joodse wet afgekondigd en er zouden nog honderden volgen. In datzelfde jaar werden ook al 4000 joodse vluchtelingen in Nederland toegelaten. Tot in 1938 kwamen er nog 2500 bij. Tussen april 1933 en mei 1940 kwamen er van al die vluchtelingen ongeveer 260 joodse vluchtelingen naar Leiden. En vanaf toen tot aan juni 1941 kwamen er 65 kinderen in het weeshuis wonen, waarvan bijna tweederde een niet-Nederlandse nationaliteit had; de meeste waren Duits, velen ook Pools. Desondanks probeerde Nathan Italic zijn kinderen buiten de opdoemende verschrikkingen te houden. De inmiddels redelijk welvarende joodse gemeenschap in Leiden probeerde de vluchtelingen te helpen waar ze kon: met onderdak, met geld of soms met het beginnen van een zaak. En zo ging het leven door, tot 10 mei 1940.¹⁹

4. De gebeurtenissen rond het Joodse Weeshuis van 1940 tot 1943.

In de grote naslagwerken over de Tweede Wereldoorlog in Nederland zijn nauwelijks gegevens te vinden over het Joodse Weeshuis in Leiden. De Jong vermeldt dat er geen volledig overzicht beschikbaar is van de mate waarin in de eerste maanden van '43 de joodse weeshuizen, tehuizen van ouden van dagen en ziekenhuizen leeggehaald zijn. Wel vermeldt hij dat in Leiden medewerking geweigerd werd bij het leeghalen van het Joodse Weeshuis door een inspecteur van politie, O.W. van der Wal.²⁰ Zoeken we in *De Ondergang* van Presser, dan vinden we in het hoofdstuk 'De deportaties' een kale vermelding van de evacuatie van alle verplegers en verpleegden van het Centraal Israëlitisch Wees- en

---

¹⁸ Gerard Kerkvliet, Martin Uitvlugt, Een pot piccalilly voor Westerbork; verslag van de vernietiging van het Joodse Weeshuis te Leiden in 1943. in: *Leids Jaarboekje 1988*, 147-180; aldaar 147-155.

¹⁹ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 17-19.

²⁰ L. de Jong, *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog. Deel VI, juli '42-mei '43, eerste helft* ('s Gravenhage 1975) 313, 314.

Doorgangshuis (de officiële naam) te Leiden.²¹ Voor meer bijzonderheden, ook over het weeshuis in de eerste jaren van de oorlog, zijn we aangewezen op de plaatselijke geschiedschrijvers.²²

In oktober 1940 moesten alle Nederlandse ambtenaren verplicht een Ariër verklaring tekenen. Op basis daarvan werden in november van dat jaar alle joodse ambtenaren ontslagen, waaronder de hoogleraren Meijers en David in Leiden. Dat was het moment dat de hoogleraar Cleveringa zijn beroemde protestcollege hield voor zijn studenten. In januari 1941 volgde de verplichte aanmelding en registratie van joden. In Leiden hadden zich 470 joden aangemeld, 151 halfjoden en 70 kwartjoden. In juni van dat jaar kwam de bepaling dat een hoofdletter J moest worden aangebracht op de persoonsbewijzen van joden. Aan het einde van de zomervakantie kwam de verordening dat joodse kinderen niet meer naar openbare scholen mochten. Alle scholen dienden de namen van hun joodse leerlingen op te geven. Het zijn er in Leiden in totaal 71: 6 op de kleuterschool, 29 op lagere scholen, 36 in het voortgezet onderwijs. Er komt in Leiden een lagere school alleen voor joodse kinderen, die start met 40 kinderen, waarvan elf kinderen uit het Joodse Weeshuis. De joodse kinderen die in Leiden de verschillende vormen van voortgezet onderwijs bezochten, ook de kinderen uit het weeshuis, moeten nu naar Den Haag. De zes kleuters uit het weeshuis krijgen een eigen klasje onder leiding van de 17jarige weeshuisbewoonster Lotte Adler, die toen leerlinge van de Haanstra Opleiding voor Kleuterleidsters was.^{23 24}

Kerkvliet en Uitvlugt maken uitgebreid melding van de inspanningen van de familie Stoffels die begin 1942 naast het weeshuis was komen wonen. Deze familie heeft geprobeerd de directeur van het weeshuis, Nathan Italic, ervan te overtuigen dat zijn weeskinderen ernstig gevaar liepen. Er waren onderduikadressen beschikbaar voor de kinderen, zij het helaas niet voor allemaal. Italic weigerde. Hij wilde alle kinderen bij elkaar houden.²⁵ De heersende mening onder de joden was dat hun weeshuizen veilige plaatsen waren. Via een zogeheten 'half-joods-verklaring' heeft de familie Stoffels toch enkele kinderen kunnen redden.²⁶

Zomer 1942 beginnen in Leiden de deportaties. Het drong bij de leiding in het weeshuis en ook bij het verzet in Leiden door dat de kinderen in het Joodse Weeshuis niet veilig waren. Op 10 februari 1943 waren de Amsterdamse weeshuizen leeggehaald, op 26 februari het Rotterdamse Weeshuis, al in september 1942 het Utrechtse weeshuis. De rugzakjes stonden in Leiden klaar voor vertrek.²⁷

Via de echtgenote van de weigerachtige hoofdinspecteur van de Leidse politie Van der Wal wordt Nathan Italic op 16 maart 1943 gewaarschuwd dat de deportatie voor het weeshuis en voor alle joden in Leiden aanstaande is. Zelfs op de dag van de deportatie probeert buurman Stoffels Italic nog te overtuigen dat hij de deuren voor de kinderen open moet zetten. Op 17 maart 1943 's avonds om 7 uur wordt het weeshuis door Leidse politiemannen omsingeld. Er werden 51 kinderen en 9 personeelsleden aangetroffen in plaats van de 74 personen die de politie er volgens hun lijst verwachtte.²⁸ Te voet liepen de kinderen met hun

²¹ J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*. II delen ('s Gravenhage 1985). Deel I, 347.

²² Met name Kasteleyn, Kerkvliet, Uitvlugt. Zie noot 14 en 18.

²³ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*. 25,26.

²⁴ Mien Stam- van der Staay, *Lotte, 'Ik zing terwijl het binnenin mij huilt'* Lotte Adler 1925-1943. (Stedelijk Museum De Lakenhal Leiden, 2003) 19

²⁵ Frans Crone beschrijft in zijn boek *Vorbijgaand verblijf. Joodse kinderen in oorlogstijd*, (Amsterdam, Antwerpen, 2005) hoe de directeur van het Utrechtse Joodse Weeshuis dezelfde mening was toegegaan. En wie kent niet de geschiedenis van Janusz Korczak die met zijn weeskinderen meeging uit het getto van Warschau naar het vernietigingskamp Treblinka. Onder andere beschreven in: René Görtzen, *Een mensenleven voor het kind. Janusz Korczak (1878-1942)* Kampen 1994.

²⁶ Kerkvliet en Uitvlugt, *Een pot piccalilly*, 159-162.

²⁷ Ibidem, 164

²⁸ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 37

begeleiders door de Breestraat naar het station. De volgende ochtend arriveerden de kinderen per trein in Westerbork. Een grote groep kinderen reisde 23 maart door naar Sobibor en werden daar drie dagen later al om het leven gebracht. Later volgden anderen.²⁹ In het boek van Kasteleyn staat een dodenlijst van het Centraal Israëlitisch Wees- en Doorgangshuis, die gebaseerd is op het in 1995 verschenen *In Memoriam*.³⁰ Daarin worden 67 namen en nog twee namen met een vraagteken genoemd; 60 (+ 2?) kinderen en 7 personeelsleden. Kasteleyn zelf noemt de In Memoriam lijst niet zonder fouten. Vier (+ 2?) kinderen stierven in Auschwitz, één stierf in Dorohucza³¹, de overigen allemaal in Sobibor.³² Didia Klein was de enige die de kampen overleefd heeft.³³

5. De geschiedenis van het voormalige Joodse Weeshuis na 1943.

Na de ontruiming door de Leidse politie kwamen er Duitse kinderen met hun moeders in het gebouw wonen. Op Dolle Dinsdag, in september 1944, vertrokken ze hals over kop uit Leiden, samen met andere vluchtende Duitsers.

Op 2 juni 1945 werd er in de Leidse Stadsgehoorzaal een herdenkingsbijeenkomst georganiseerd door de joden die de oorlog overleefd hadden. Van de 264 leden van de joodse gemeente in 1942 bleken er 113 de oorlog doorgekomen te zijn. In 1947 kon de synagoge weer in gebruik genomen worden. In datzelfde jaar werd in Katwijk op de joodse begraafplaats een gedenkteken opgericht ter herdenking van de om het leven gebrachte gemeenteleden.

Van 1948 tot 1950 verbleef er in het voormalige weeshuis een groepje Hongaarse joden, 11 jongens en hun rabbijn met zijn gezin. Deze jongens kregen hier een opleiding voor rabbijn. Een andere gebruikster van het gebouw vanaf 1948 tot aan de verbouwing van 1962 was de Haanstra Kweekschool voor Kleuterleidsters. Zij had in het gebouw een aantal kleuterklassen ten dienste van deze opleiding.

In 1951 werd het pand door de Vereniging Centraal Israëlitisch Kinder- en Doorgangshuis verkocht aan de gemeente Leiden voor 122.500 gulden. Het geld werd, samen met de opbrengst van de verkoop van joodse weeshuizen in Utrecht en Den Haag, geschonken aan een nieuw te bouwen kinderhuis in Israël.

In 1962 is het gebouw grondig verbouwd en werd er aan de kant van de Cronesteinkade een aanbouw gerealiseerd die helaas totaal niet past bij de stijl van het hoofdgebouw. Vanaf 1963 tot in 2003 is de gemeentelijke GG en GD in het gebouw gevestigd geweest, onder andere voor methadonverstrekking aan verslaafden. In 2001 dook al het plan op om het gebouw te gaan gebruiken voor opvang van verslaafden en daklozen. Sinds 2003 staat het gebouw leeg en wordt het alleen nog maar gebruikt voor de methadonverstrekking.

In 2004 publiceerde de gemeente Leiden haar plan om het pand te gaan gebruiken als ‘slaaphuis’ voor dak- en thuislozen. Er komen bezwaren uit de buurt en kritiek van de wijkvereniging, die natuurlijk geen dak- en thuislozen in hun buurt wil hebben. Zij wijzen echter ook op het historisch karakter van de locatie. Nog datzelfde jaar besluit de gemeente voor het ‘slaaphuis’ een nieuwe locatie te zoeken. Deze wordt inderdaad elders in de stad gevonden. Onderdeel van het antwoord van B & W op de inspraakreacties is de uitspraak: “het college onderkent de historische waarde van het pand in de recente joodse geschiedenis. Om deze historie levend te houden en een passende plaats te geven wordt onderzocht of een kleine

---

²⁹ Kerkvliet en Uitvlugt, *Een pot piccalilly*, 165-177.

³⁰ Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 68.

³¹ Een nevenkamp van Sobibor.

³² Kasteleyn, *Vervolging en bescherming*, 74, 75, 76.

³³ Kerkvliet en Uitvlugt, *Een pot piccalilly*, 176, 177.

permanente tentoonstelling gerealiseerd kan worden.”³⁴ Najaar 2006 maakt de gemeente een nieuw voornemen bekend voor het voormalige Joodse Weeshuis: vestiging van een eerstelijns gezondheidscentrum in het oorspronkelijke gebouw en in de aanbouw een onderkomen voor Parnassia Verslavingszorg en voor een proefproject medische heroïneverstrekking. Omdat het pand totaal verwaarloosd is, stelt de gemeente voor dit plan 1,9 miljoen euro beschikbaar. Zij heeft ook voor het pand de monumentenstatus aangevraagd met de vermelding: ‘het voormalig weeshuis bevat bovenal een hoge historische waarde vanwege de herinnering aan haar bewoners’. Het is de bedoeling dat in het pand een permanente herdenkingsplek zal worden ingericht die moet wijzen op de oorspronkelijke bestemming van het pand en op de deportatie en het omkomen van de weeskinderen in 1943.³⁵

6. Het voormalige Joodse Weeshuis als Plaats van Herinnering.

Is het voormalige Joodse Weeshuis een Plaats van Herinnering? En zo ja, moet ze dat ook in de toekomst blijven? Ik eindigde mijn inleiding in het eerste hoofdstuk met deze vragen.

Frijhoff verdiept die vragen als volgt: herinneren we ons die plaats daadwerkelijk? Zouden we ons die plaats kunnen of mogen herinneren? Of zouden we hem juist moeten herinneren?³⁶

De eerste vraag van Frijhoff kunnen we op verschillende niveaus beantwoorden. Herinnert de gemeente Leiden zich die plaats? De discussie over de verschillende bestemmingsvoorstellen laat zien dat met name de buurtbewoners die vraag verschillend beantwoorden. De tegenstanders van de gemeentelijke plannen vinden de Davidster en de gedenkplaat niet voldoende, al zijn ze natuurlijk ook tegen de overlast van een ‘slaaphuis’. Nu de omstanders die de ontruiming meemaakten er bijna niet meer zijn, willen zij de herinnering mede levend houden in een waardige bestemming van het gebouw.³⁷

Zouden we ons die plaats kunnen of mogen herinneren? Arnold Labrie, hoogleraar maatschappij- en cultuurgeschiedenis te Maastricht, vestigt de aandacht op de waardering van het christendom voor het geheugen.^{38 39} Hoe sterk was die echter al niet aanwezig bij het joodse volk. Het “gedenk, gedenk” klinkt in vele toonaarden op, vooral in het Oude Testament en het wordt door de eeuwen heen nog steeds vorm gegeven in de wekelijkse Thora-lezingen in de joodse synagogen. De weeshuiskinderen uit Leiden gingen niet voor niets driemaal per sabbath naar de synagoge.⁴⁰ Door de geheugenkunst zo naar het Christendom toe te trekken, doet Labrie de joodse traditie te kort. Ook de zorg voor weeskinderen, zoals eens belichaamd in het Joodse Weeshuis in Leiden, kwam voort uit deze traditie. Weduwen en wezen worden in het Oude Testament op vele plaatsen in één adem genoemd als de meest kwetsbare leden van de samenleving die daarom de bijzondere aandacht en zorg van die samenleving behoeven.⁴¹ Ik denk dat dit gegeven een heel belangrijke inspiratiebron geweest is voor het besluit dat de directeuren van de joodse weeshuizen in de oorlogsjaren genomen hebben om hun kinderen bijeen te houden en met hen mee te gaan in de deportatie. Mijn antwoord op de

---

³⁴ www.leiden.nl/dspage.asp?objectid=11013; 17-05-05 Uitspraak B&W: Beantwoording inspraak op voornemen Roodenburgerstraat als Slaaphuis. Via deze website zijn ook de andere besluiten van B&W in te zien.

³⁵ www.profburgwijk.nl/pbw/wijk/Joods_Weeshuis

³⁶ zie noot 5.

³⁷ Zie website noot 31, Inspraakrapport en advisering voorontwerp bestemmingsplan Zuidelijke Schil, 23-05-06.

³⁸ A.Labrie, *Lieux de Mémoire: over herinnering en identiteit*. In: *Theoretische inleiding tot de Cultuurwetenschappen*, (Heerlen 2008) 90.

³⁹ Lastig en verwarrend is dat de deelnemers aan het debat ‘mémoire’ nu eens met ‘herinnering’, dan weer met ‘geheugen’ vertalen.

⁴⁰ Kerkvliet en Uitvlugt, *Een pot piccalilly*, 155.

⁴¹ Onder andere: Ex. 22:22. Geen enkele weduwe of wees zult gij verdrukken. Deut. 10: 18. God die wees en weduwe recht doet. Ps. 146:9. Wees en weduwe houdt Hij staande.

vraag of we ons deze plaats kunnen of mogen herinneren is bevestigend. De plaats is zichtbaar en concreet en kan ook waardig bewaard blijven. Mogen we ons haar herinneren? Wat bedoelt Frijhoff met deze vraag? Van den Doel schetst in deel IV van *Plaatsen van Herinnering* het Anne Frankhuis als Lieu de Mémoire, niet alleen concreet, maar ook symbolisch.⁴² Als we ons het Anne Frankhuis mogen herinneren, zelfs op internationale schaal, mogen we ons ook in Leiden het voormalige Joodse Weeshuis herinneren. De herinnering aan wat in oorlogstijd met deze kwetsbare kinderen gebeurd is, maar één heeft de oorlog overleefd, gaat niet alleen om weten, maar ook om beleven. Gaat het hier om een plaats die we ons moeten herinneren? De wijk- en buurtbewoners van het voormalige Joodse Weeshuis vinden van wel.⁴³ Ook het Leidse Stedelijk Museum de Lakenhal heeft zich ingespannen voor de herinnering met een expositie in 2003 en de uitgave daarbij van “*Lotte, 'ik zing terwijl het binnen in mij huult'*. *Lotte Adler 1925-1943.*” Het boekje hoorde bij een geschiedenisproject voor basisscholen.⁴⁴ De gemeente Leiden heeft toegezegd zich te zullen inspannen om ook binnen in het gebouw de herinnering voort te zetten. Te denken valt aan tenminste een vermelding van alle namen, geboortedata, en indien bekend, overlijdensdata. Ook de bewaard gebleven foto's kunnen een rol spelen in de in te richten herdenkingsplek. Zo mag en moet naar mijn mening het voormalige Joodse Weeshuis voor de inwoners van Leiden een Plaats van Herinnering zijn, nu en in de toekomst.

Hoe past mijn conclusie bij datgene wat ik weergegeven heb in hoofdstuk 1 over Pierre Nora's motieven voor het ontwikkelen van zijn concept? Hij ziet Frankrijk ten onder gaan onder andere door de niet-westerse immigratie. Als eigentijdse vorm voor het overdragen van historie en cultuur wil hij met zijn ‘Lieux de Mémoire’ de mogelijkheid scheppen van ‘kleine verhalen’, gestold in herinneringen en verbonden met materiële en immateriële monumenten. En daarbij gaat het hem niet om het verleden zelf, maar om de herinnering aan het verleden.

Wij hebben in Nederland de afgelopen tijd een soms verhitte discussie gevoerd over een vaderlandse canon. Een commissie onder leiding van prof. F. van Oostrom heeft in opdracht van de Minister van Onderwijs hiervoor een invulling gemaakt. Het is duidelijk dat ook in Nederland in de genoemde discussie de niet-westerse immigratie van de afgelopen decennia van invloed is geweest. In de invulling van de voorgestelde vaderlandse canon spelen ook ‘kleine verhalen’ en Plaatsen van Herinnering een belangrijke rol. In Leiden is een proces gestart voor het ontwerpen van de Leidse Historische Canon. Het voorstel van een commissie o.l.v. prof. J.H.C. Blom staat de komende weken op drie avonden ter discussie.⁴⁵ Als we in het voorstel de periode 1940-1945 opzoeken, zien we daar wel de rede van Cleveringa, maar niet het voormalige Joodse Weeshuis. We hebben gezien hoe kwetsbaar het voormalige Joodse Weeshuis als monument en als herinnering nu nog is. Gelukkig noemt het canon voorstel ook bij elke periode markante gebouwen. En daar krijgt het voormalige Joodse Weeshuis zijn noodzakelijke en door mij gewenste plek.

Het voormalige Joodse Weeshuis te Leiden herinnert aan het wegvoeren en omkomen van de joodse kinderen in de Tweede Wereldoorlog; de synagoge aan het Levendaal herinnert aan het nog steeds aanwezig zijn van de Joodse Gemeente in Leiden. Het concept van Pierre Nora heeft mij op een nieuwe wijze bepaald bij deze ‘Lieux de Mémoire’ in mijn woonplaats Leiden.

---

⁴²Van den Doel, Amsterdam: het Anne Frankhuis, inleiding. in: W. van den Doel, *Plaatsen van Herinnering*, deel IV, (Amsterdam, 2005), 14-19.

⁴³Zie noot 32. En ook: De afgebroken geschiedenis van het Joodse Weeshuis. In: Thomas van Duin, Kaspar van Ommen, *Van stadspolder tot beschermd stadsgezicht, Ontstaan en groei van de Professoren- en Burgemeesterswijk en Rijndijkbuurt*. (Leiden, 2000), 84-87

⁴⁴Mien Stam- van der Staay. *Lotte. 'Ik zing terwijl het binnen in mij huult'*. *Lotte Adler 1925-1943*. (Leiden, 2003).

⁴⁵www.leidsecanon.nl; 27 februari, 5 en 12 maart 2008.

Het voormalige Joodse weeshuis te Leiden, Roodenburgerstraat 1a

Hoofdingang met Davidster

De gedenkplaat in de stoep met het gedicht van Rutger Kopland; 17 maart 1943

De kleine gedenkplaat op het muurtje rond de voortuin

Literatuurlijst

Brouwer, R. *Pedagoog zijn? Kind worden! Leven en werken van Janusz Korczak.* (Haren, Gn, 1986)

Crone, F. *Voorbijgaand verblijf. Joodse weeskinderen in oorlogstijd.* (Amsterdam/Antwerpen, 2005)

Duin, van Th., Ommen, van K. *Van Stadspolder tot beschermd stadsgezicht. Ontstaan en groei van de Professoren- en Burgemeesterswijk en Rijndijkbuurt.* (Leiden, 2000).

Frijhoff, Willem, *Plaatsen van Herinnering: van Frankrijk via Nederland naar Europa. Succes en nut van een concept.* College voor de Faculteit Cultuurwetenschappen van de Open Universiteit. (Nijmegen, 2007).

Jong, L. de, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog.* Veertien delen. ('s Gravenhage, 1969- 1991) Deel VI, eerste helft.

Kasteleyn, L. *Vervolging en bescherming, joden in Leiden en omgeving, 1933-1945.* (Stedelijk Museum De Lakenhal, Leiden, 2003) .

Kerkvliet, G. Uitvlugt, M. Een pot piccalilly voor Westerbork. Verslag van de vernietiging van het Joodse Weeshuis te Leiden in 1943. in: *Leids Jaarboekje voor geschiedenis en oudheidkunde van Leiden en omstreken.* (Leiden, 1988) 147-180.

Kopland, R. *Gedichten.* (Amsterdam 2000, 3e druk)

Labrie, A. Lieux de Mémoire: over herinnering en identiteit. In: *Theoretische inleiding tot de cultuurwetenschappen*, H. Simissen, ed. (Heerlen, Open Universiteit, 2008) 87-98

Maanen, R.C.J. van.ed. *Leiden, de geschiedenis van een Hollandse stad.* Vier delen. (Leiden, 2004-2007).

Presser, J. *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom. (1940-1945).* Twee delen. ('s Gravenhage, 1985).

Stam-van der Staij, Lotte, *'Ik zing terwijl het binnen in mij huilt.'* Lotte Adler, 1925-1943. (Stedelijk Museum de Lakenhal Leiden, 2003).

Wesseling, H.L. (ed.) *Plaatsen van herinnering.* Vier delen (Amsterdam 2005-2007).

www.leiden.nl/dspage.asp?objectid=11013

www.leidsecanon.nl

[www.profburgwijk.nl/pbw/wijk/Joods Weeshuis](http://www.profburgwijk.nl/pbw/wijk/Joods>Weeshuis)